

13. Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2.
14. Федас Й. Український народний вертеп (У дослідженнях XIX–XX ст.). – К., 1987.
15. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
16. Франко І. Нові матеріали до історії українського вертепу – Львів, 1908.

*Галина Коваль (Львів)*

## **Колядки і щедрівки у фольклористичній спадщині Івана Франка**

Народна поезія була для І. Франка джерелом наукового, творчого натхнення. Рідні бойківські пісні, які наспівувала мати, збагачували його духовний світ, вливались у художні твори, наукові доробки. Як зазначив С. Людкевич: “Франко любив народну музику, пісню. Любив властивою йому пристрасністю. Він не був музикантом, але умів глибоко почувати аромат народної музики, виявляючи надзвичайно тонке розуміння мелодії, умів відшукати в ній душу” [3 : 176].

Уважне вивчення збирацької спадщини І. Франка показує, що колядки і щедрівки він почав записувати у молодому віці. Більшу частину його колекції становлять фіксації з рідного села (“Ци дома, дома гречний панонько”, “Ой за горою, за темненькою”, “Стоїть яворець тонкий, високий” та ін.) [6: 30–40]. Серед публікацій виявлено його запис у львівській в’язниці від обдарованого співака з Батятич (нині Кам’янка-Бузького р-ну Львівської обл.) Михайла Теслюка. Йдеться про щедрівку “Ой бувай здоров, гречний сподару” [6: 31]. За змістом це твори з військовими, господарськими та шлюбними мотивами.

І. Франко захоплювався красою народної поезії сам, а також заохочував інших. У листі до О. Рошкевич від 2 січня 1879 року, писав: “А там під час свят (Різдвяних. – Г. К.) не забудь вечерами дещо собі позаписувати – може деякі колядки, слова тощо...” [8: т. 48: 141]. І це був непоодинокий випадок, коли поет спонукав місцевих збирачів до фіксації різдвяних пісень. Своїм прикладом заохочував до фольклористичної праці і під час навчання в гімназії, в університеті, намагаючись при кожній нагоді опублікувати уснословесний матеріал. Саме з добірки обрядових пісень заплановано було розпочати фольклорні видання “Етнографічно-статистичного кружка”. З цією метою звертався вчений до всіх “знайомих і незнайомих у справі колядок і щедрівок і взагалі всього, що тикається обрядів, звичаїв, повірок і т. і., заховуваних нашим народом під час Різдва, Йордану і Нового року” [8: т. 48: 519]. У листі до М. Ціпановської вчений писав: “Пісні записуйте дослівно, і то всі: і церковні (з всякими перекрученнями, змінами, скороченнями і доповненнями супротив того, що є в кантичках), а також світські (“дівчині”, “хлопцеві”, “господареві” і т. і.), а також “віншування” і все, що тільки сюди відноситься. При кожній речі треба принотовувати, від кого записане, і що би ще було цікавого до

занотування (напр., чи пісня та співається так само й по сусідніх селах, чи ні, чи співається тут давно, чи, може, недавно зістала занесена і т. і.). Добре було би, якби Ви не вдоволялися тими піснями, що співають колядники попід вікнами, але коли Вам то можливо, розпитати, чи нема в селі якої старої людини, котра часом знає старі, тепер уже забуті і неспівані пісні або покасовані обряди та звичаї. Прошу Вас дуже, не відмовте своїй допомозі до сього діла, котре, коли б удалося зробити так, як зістало задумане, становило б дуже цінний і одинокий в своїм роді набуток нашої літератури і науки” [8: т. 48: 519–520].

Поданий уривок з листа І. Франка, датований 4 січня 1885 року, засвідчує ще раз про його зацікавленість обрядовими піснями зимового циклу. З цього випливає наполегливе прагнення поета залучити якомога ширше коло представників молодшої інтелігенції до збирання, записування і вивчення фольклору. Він був переконаний, що така робота сприятиме не лише наближенню до народу, а й глибшому пізнанню його життя.

Варто наголосити, що колядки й щедрівки дуже рано почали цікавити І. Франка й з погляду наукового дослідження, що також підтверджують рядки листа до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 року: “Думаю ще на Різдвяні свята поїхати до Нагуєвич, і зібрати колядки, в котрих також є маса матеріалу до студій” [8: т. 48: 119]. У теоретичній спадщині Франка-фольклориста вони посіли не другорядну роль. Він умовно поділяв усі колядки на такі групи: 1) старіші, в яких ідеться про створення світу; 2) пізніші, що містять у собі згадки про князівсько-дружинні часи; 3) колядки побутового характеру, що змальовують хліборобське життя родин; 4) християнські коляди. Дослідник уважав, що ці твори були часто співзвучні з бажаннями і прагненнями селянина, який відчував своєрідну поезію життя. Про роль колядок він дуже влучно висловився у передмові до видання “Вибір декламацій для руських селян і міщан”: “... а проте я бачив людей, старих господарів, що коли зимового вечора в Різдвяні свята почули під вікном таку колядку, то радувалися і рівночасно втирали сльози з очей. Чому? А тому, бо колядка переносила їх думку в якийсь світ, близький і рідний їм, а притім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливe життя. Пісня відповідає простими словами найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачить себе заможним господарем, у якого подвір’я заметене, хата гарна, в хаті все прибрано по-празничному, недостатку нема, а на-томість за столом сидять гості славні та величні на весь світ, і він рад, що може чесно і відповідно прийняти їх. Пісня радує його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає набік, впливає сльозами, не гіркими, але такими, що облегливають душу. Отсе й єсть сила і суть поезії” [8: т. 33: 422]. І. Франко наголошував, що наші давні колядки та щедрівки пройняті духом звеличення сімейного та господарського життя, саме вони показують, що таке поезія для наших предків. Отже, до оцінки зазначених творів І. Франко підійшов з погляду не тільки змісту, а особливо поетичного втілення.

Серед таких поетичних особливостей колядок є величання, ідеалізація. Саме

воно створює картину краси й достатку. Головним об'єктом величання постає людина. Наприклад, виглядає “гречний панонько” у колядці з запису І. Франка:

Гречний панонько, чом Іванонько.  
На нім сукеньки кармазинові,  
На нім чобітки сафіянові,  
На тих чобітках срібні підківки [6: 33].

Образ дівчини наділений беззаперечними позитивними рисами, він змальовується з надзвичайною теплотою і ніжністю, оскільки портрет “гречної панноньки” повною мірою зідеалізований:

Як я си загорну лисю шубоньку,  
Як я си впережу золотий пояс,  
Як я си возьму перлову камку [6: 36].

Колядка “Чи в луженьку спиш, гречна паннонько”, яку також зафіксував І. Франко, має так званий імперативний зачин, що сповіщає про прихід колядників. У ньому сформульовано питання про те, чи є хто вдома, чи спить, чи вже встав, і адресоване воно дівчині:

Чи в луженьку спиш, гречна паннонько,  
Гречна паннонько, чом Настуненько? [6: 36]

Варто зазначити, що перед впусканням у хату колядників обов'язково мали звучати ритуальні питання-відповіді. Діалогічна форма пісні, вважають дослідники, давніша, ніж пісня-розповідь, оскільки вона йшла з народного обряду [5: 110].

Саме вечірній та нічний час, коли виконувались колядки, вважали активним для нечистої сили, тому гостей необхідно було перевіряти традиційним набором питань. Особливість ритуального діалогу, який наявний у конкретному тексті, полягає у вірі в силу слова, сказаного в потрібний час та в потрібному місці.

У поданому вище тексті простежується мотив запрошення колядників до хати, подальша конкретизація дій дівчини: розсаджування гостей за святковим столом, підготовка до обрядового частування:

– Прошу, гостоньки, та до світлоньки,  
Засаджу я вас за тисовий стіл,  
За тисовий стіл, за лляний обрус.  
Буду гостити пшеничним хлібом,  
Буду поїти вином і медом [6: 35].

Гість, за народними уявленнями, сприймається як “носій долі, особа, яка може вплинути на всі сфери людського життя” [1: 145]. Тому не випадково дівчина щедра та привітна до своїх гостей-колядників, котрі бажають їй також здоров'я, щастя, весілля:

Дай же ти, Боже, в городі зіле,  
В городі зіле, дома весіле,  
В городі зольно, дома весольно,  
Дома весольно та і радісно [6: 35].

Зрозуміло, що І. Франка захоплювала така глибина народного поетичного слова, пов'язаного з викликанням бажаного результату, яке містить висловлювання добра, радості тому, кому виконується пісня.

І. Франко записував та вивчав не лише світські, але й колядки церковно-релігійні, скажімо, “Як ся діяло із первовіку”, “В чистім місті Русалимі”, однак вони досі ще не друковані і зберігаються у його рукописних зошитах. Наприкінці 1880 років учений задумав зробити велике дослідження про “Богогласник”, але задум цей лишився нездійсненим, написано лише окремі фрагменти роботи – “Наші коляди” (1899 року), “Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над “Богогласником” (1913 року). У статті “Наші коляди” автор подав повний текст колядки “Ходить Господь по раю”, яку записав на його прохання вітчим Гринь Гаврилик у Ясениці Сільній.

Те, що вчений особливу увагу звертав на такі колядки, підтверджує ще й лист до К. Попович: “Поперед всього сердечно дякую Вам від імені етнографічного статистичного кружка за зібрані колядки. Хоч майже всі вони в головній основі вже знакові, але найдеться не один цікавий причинок для варіантів. Жаль, що Ви не списали й коляд церковного характеру так, як їх співає народ, – бо й такі з нашого видання не можуть бути виключені” [8: т. 48: 522].

Про природу такого матеріалу, його функції І. Франко писав, що у деяких випадках “колядка наша черпала зміст прямо з оповідання євангельського, а форму з пісні народної і де надто правдиво релігійний настрій і глибоке чуття автора здужали перетопити ті далекі від себе елементи в одну органічну цілість, там тільки ми одержали пісні справді взірцеві, твори високої поетичної стійкості, яких не повстидалась би жодна література на світі і котрі сміло можуть видержати порівняння з найкращим, що тільки є на полі християнської гімнології, твори, котрі справедливо і по заслугі здобули собі серед народу таку широку популярність і не страять її доти, доки серед того народу тривати буде тепле чуття релігійне і прив'язання до своїх гарних та поетичних звичаїв та обрядів” [8: т. 28: 22]. Проте не всі євангельські моменти відбилися у колядках, оскільки окремі деталі не могли входити в системні, сконденсовані межі пісні. Усне оповідання, на відміну від пісні, дає ширшу картину, скажімо, того ж чудесного народження Ісуса Христа: “Спаситель родився способом незвичайним. Дух ввійшов до Св. Діви ротом, і так вона зачала, а Спаситель вийшов з неї через голову. Тому Діва Марія, і породивши Спасителя, зосталась Дівою, а у новородків і тепер на голові помітне місце, не покрите кісткою якийсь час” [7: 152].

Чи не найбільше у християнських колядках акцентується увага на народженні Сина Дівою Марією. Згідно із Святим Письмом, Різдво Ісуса Христа відбулося у

Вифліємі. “Уродження Ісуса в убогім вертепі і вибір першого кружка людей для його оточення мають однакове значення. Як бачимо, панує тут думка про те уніження, з яким царство божє вступає на світ” [8: т. 28: 32]. Та це аж ніяк не є применшенням Богородиці та її Сина, що перебувають в цих обставинах. Навпаки, вертеп – це друге небо, а саме народження, перемога над злим духом [8: т. 28: 27].

Найкращою з усіх церковних коляд І. Франко вважав “Бог Предвічний” – “се правдива перла поміж нашими піснями церковними” [8: т. 28: 32], завдяки їй піднімається чистий релігійний настрій. Високий релігійний дух пісні проявляється в теплій любові до всіх людей, а найголовніше, зазначав І. Франко, до простого люду:

Прийшов днесь із небес,  
Аби вздрів люд свій весь,  
І утішився [6: 32].

Бог, на думку І. Франка, приходить до людей просто, як добрий батько, котрий зблизька хоче побачити своїх дітей. Дослідник наголошував на особливості колядки, зосереджувався на мовному оформленні “в народнім дусі”, зокрема на ролі здрібнених слів (Дитятко, бидлятко, ослятко), що й надає відповідного колориту пісні.

Цікаві наукові розмірковування подав І. Франко у статті “Колядка про святу Софію в Києві”, що увійшла до “Студій над українськими народними піснями” [8: т. 42: 238–267]. У ній автор проявив свої блискучі знання з усної словесності та апокрифічної літератури. Грунтуючись на них, він переконливо довів, що мотив будівництва церкви перегукується з відомою легендою, яка зафіксована в патерику Печерському, про будову вежі при Печерській Лаврі, під час якої відбулося чудо: те, що за дня збудували, вночі провалювалося крізь землю; коли ж був виведений верх вежі – стіни її чудесним способом піднялися з землі. Мав рацію І. Франко, вказавши, що сюжет цей є мандрівним, оскільки подібні приклади трапляються у сербів, румунів, поляків.

Однією з найкращих у Франкових “Студіях” назвав цю статтю Ф. Колесса [4: 97]. Своєю розвідкою І. Франко, за ним і В. Гнатюк [2] виступив із критикою поглядів О. Веселовського, котрий убачав міфологічний зміст у колядці про святу Софію в Києві.

Отже, питання дослідження жанру колядок та щедрівок цікавило І. Франка впродовж його наукової діяльності. Першим найважливішим завданням для нього було записати ці календарно-обрядові твори, не дати їм пропасти, тому фіксував їх сам, і залучав інших. Аналітичне осмислення окремих текстів, мотивів є вагомим внеском вченого в царину української фольклористики.

### Література:

1. Агапкина Т. Гость // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – Москва, 1995.
2. Гнатюк В. До колядки про святу Софію в Києві // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. LXXIX.

3. Іван Франко у спогадах сучасників. – К., 1972. – Кн. 2.
4. Колесса Ф. Іван Франко (Історія української етнографії) / Публ. підгот. Я. Гарасим // Дзвін. – 2006. – № 8.
5. Круть Ю. Хліборобська обрядова поезія. – К., 1973.
6. Народні пісні в записах Івана Франка. – К., 1981.
7. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 1.
8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

*Ірина Збір (Львів)*

### **“Покуття” Оскара Кольберґа в контексті наукових дискусій ХІХ століття (на матеріалі рецензій українських та польських дослідників: Івана Франка, Ц. Неймана та ін.)**

Постать О. Кольберґа – відомого польського вченого, невтомного збирача фольклору, автора багатотомної етнографічної серії “Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, zabawy, pieśni, muzyka i tańce” (1857–1890), “Obrazyw etnograficznych” (1882–1891), низки статей та рецензій у галузі етнографії та музикології, дослідника зі світовим ім’ям – займає одне з центральних місць в історії не тільки польської, а й слов’янської фольклористики.

У науковій спадщині О. Кольберґа (повне видання його творів складає понад 80 томів) вагоме місце займають розвідки, присвячені українцям. Однією з найфундаментальніших його праць у цій галузі є чотиритомний компендіум “Покуття”, поява якого викликала широкий і різнополярний резонанс у науковому колі польських та українських дослідників. Відомо, що виходу у світ вищезгаданої розвідки О. Кольберґа передувала величезна збирацька і дослідницька робота вченого, що не могла не викликати великого зацікавлення з боку етнографів та фольклористів.

Дослідники знаходили низку недоліків у роботі польського вченого, зокрема, зазначали, що метод збирання фольклорного матеріалу він вибрав недоцільно, в його публікаціях відсутня чітка паспортизація та належна класифікація. Водночас вони зуміли належно оцінити чотиритомник О. Кольберґа, який і досі залишається одним із найкращих досліджень цього етнографічного регіону. Рецензенти відзначили неоціненний внесок польського вченого в розвиток не лише польської, а й української науки, звертаючи при цьому особливу увагу на точність і повноту записів, нагромадження великої кількості варіантів фольклорних текстів і, що найголовніше, на нотні записи. На думку О. Пипіна, “польські критики ставлять етнографічні праці О. Кольберґа дуже високо, цінуючи в них незвичайну точність і